

Balanceren tussen Oost en West Rusland in Zuidoost-Europa

De implosie van geweld in het voormalige federale Joegoslavië van de jaren 90 heeft niet alleen een (negatieve) impact gehad op het vlak van relaties tussen mensen en volkeren, maar heeft ook een proces ingezet van desintegratie. De multi-etnische federatie werd ontbonden. De onderliggende verschillen op etnisch vlak, godsdienst en cultuur werden uitvergroot en daarmee aanleiding tot gewapend geweld.

Op politiek niveau is de regio van Zuidoost-Europa snel gewijzigd. In enkele tientallen jaren heeft er zich enerzijds een “balkanisering” van de regio voorgedaan (het opsplitsen van het voormalige Joegoslavië in deelrepublieken) en het willen behoren, met vallen en opstaan, tot grotere eenheden zoals de Europese Unie en de NAVO. Ondertussen wil het Russische buitenlandbeleid eveneens een zichtbare machtsfactor blijven in de regio.

Vredesopbouw: van presentie tot overleg

Vooraf tijdens en vanaf de jaren 90 van vorige eeuw, maar ook daarna nog, hebben zowel Pax Christi International als een aantal Pax Christi-secties zeer intens projecten opgezet voor vredesopbouw in Zuidoost-Europa. Op geregelde tijdstippen werden er consultaties georganiseerd in de regio. Daarbij legden zowel plaatselijke vredesactivisten als sleutelfiguren uit verschillende landen met Pax Christi-secties en bestuursleden van Pax Christi International samen een weg af in het voorkomen van conflicten, het verminderen van spanningen tijdens conflicten en vooral in het

opnieuw samenbrengen van mensen met verschillende religies en/of etnische achtergrond. De solidariteit met slachtoffers van geweld stond telkens centraal en er werden wegen gezocht voor herstellende gerechtigheid in de samenleving maar ook tussen kerken en bevolkingsgroepen. Vertegenwoordigers van Pax Christi International en vooral van verschillende secties (o.m. vanuit Duitsland, Oostenrijk, Italië, Nederland, Vlaanderen) hebben tijdens de gewapende conflicten in voormalig Joegoslavië initiatieven genomen, door mensen in de regio nabij te zijn (presentie/solidariteit), door hen uit te nodigen voor overleg en niet in het minst door mensen (opnieuw) samen te brengen. Het beleidsbeïnvloedend werk van Pax Christi Vlaanderen in en om Kosovo bijvoorbeeld is van historisch niveau.

De meest recente evenementen van Pax Christi International in de regio vonden plaats in 2011 in Vukovar, op de grens van Kroatië met Servië; in Warschau en Auschwitz/Oswiecim in 2013 in Polen; en in 2014 in Sarajevo in Bosnië en Herzegovina (BiH). Tot op de dag van vandaag liggen de wonden van voorbije oorlogen nog open en zijn zij oorzaak van aanhoudende spanningen.

Definitie van de regio

Een voorafgaandelijke vraag is: over welke landen spreken wij in Zuidoost-Europa? Er is geen eenduidig antwoord. Sommigen spreken over de Balkan. De beste benadering lijkt mij een inclusieve benadering te zijn en te spreken over het bredere Zuidoost-Europa. Dat betekent alle voormalige landen van Joegoslavië en Albanië, Roemenië en Bulgarije. Ik zou daar voorts ook Griekenland, Cyprus en Turkije aan toevoegen. Al deze landen hebben een gedeelde geschiedenis (het Ottomaanse imperium bijvoorbeeld) en een geografische continuïteit. Het bevolkingsaantal in Turkije nadert de 75 miljoen. Roemenië de 20 miljoen. Alle andere landen hebben een relatief lagere bevolkingspopulatie. Montenegro telt bijvoorbeeld nog geen 645.000 inwoners.

Moet je vrede opleggen?

Komt er iets goeds uit een oorlog? Ook wanneer het schieten ophoudt, zijn de gevolgen dramatisch. De menselijke drama's en trauma's zijn vaak onbeschrijfelijk. Oorlog went nooit. De onzekerheid tijdens en na een gewapend conflict is enorm hoog. Oorlog en geweld zijn nooit de oplossing. Zij leiden hoogstens tot opgelegde vrede, zoals de "Pax Holbrooke" in Bosnië en Herzegovina in 1995. Daar werd de vrede opgelegd, ongeacht of de bevolking dat wilde of niet, zoals bij de Pax Romana. De wapens neerleggen - dat is wel het minimum - betekent dus nog geen duurzame vrede. Het land is meer dan ooit verdeeld en blijft overeind dankzij (of ondanks) een kluwen van deelregeringen en parlementen. De onderliggende spanningen tussen etnische en religieuze entiteiten blijven bestaan. Vrede is hier niet meer dan het ontbreken van wapengeweld.

Bloed, geloof en geschiedenis

De vraag die ik mij stel is hoe niet alleen de betrokken politici maar ook een regionale grootmacht als Rusland reageren op het gebeuren in de regio. Met de nodige *pragma* kijken de politici van de regio naar het Westen (in het bijzonder naar de EU en de NAVO), maar onderhuids blijft er een band bestaan tussen Rusland en landen als Servië en Bulgarije en delen van de andere republieken, zoals de Republika Srpska in BiH. De verbindende elementen liggen voornamelijk op het vlak van identiteit, godsdienst, taal, cultuur/bloed en gedeelde geschiedenis. De energielevering van Russisch gas en olie aan de regio zorgt voor de economische band (afhankelijkheid). Russische energie kan gezien worden als een geostrategisch wapen in Europa. Rusland blijkt voldoende impact te behouden om zaken te doen met de staten in de Zuidoost-Europese regio. Stout gezegd zou je ook kunnen stellen dat Rusland gebruik maakt van de instabiliteit in sommige van deze republieken die in de periferie liggen van Europa.

Het nabije buitenland voor Rusland

Sommige analisten spreken over “Poetinizatie” of “*Poetism*” als een ideologisch alternatief voor het Westerse liberalisme zoals dat o.m. door de EU wordt gepromoot. Zuidoost-Europese bevolkingen zijn daar gevoelig voor. President Vladimir Poetin staat symbool voor de cultus rondom een sterke leider, met een stevige greep op de economie en veiligheid, met een media die genuilkorfd wordt en dissidenten die het zwijgen worden opgelegd (“*despoetism*”). De Oekraïense crisis van de jaren 2013/14 heeft Rusland doen optreden en tussenbeide komen, zowel politiek als economisch. Het voedde bovendien antiwesterse gevoelens in de regio. De annexatie door Rusland van de Krim in 2014 was een keerpunt in die richting. Westerse sancties deden en doen het Russische beleid inzake Oekraïne niet wijzigen.

Na de presidenten Gorbatsjov (met hervorming, decentralisatie en een optie voor een pan-Europese veiligheidsstructuur) en vooral Jeltsin (met keuzes voor markteconomie en politiek pluralisme) heeft Rusland zich onder Poetin en Medvedev opnieuw opgewerkt tot een invloedrijke speler op het internationale toneel. Op veiligheidsvlak werd het Warschaupact afgeschaft en ontstond er een vacuüm dat door de NAVO zou worden ingevuld. Enige tijd flirtte Rusland met het Westen, met o.m. een partnerschap met de NAVO en relaties met de EU. Veel Russen voelden zich echter onvoldoende gerespecteerd door het Westen en vervolgens zette het land in op een assertief buitenlandsbeleid. Rusland wil opnieuw naast de VS staan als supermacht. Sommigen spreken van een nieuwe Koude Oorlog tussen West en Oost. Het multilateralisme onder de staten zal dat echter voorkomen.

In de recente Balkanoorlogen heeft Rusland steeds geopteerd voor diplomatie, het creëren van vredeszones en heeft het ook ingezet op vredesmissies, zoals in BiH. Minder bekend is dat Russen ook onrechtmatig gewapend hebben meegestreden aan de zijde van de Serviërs in landen als BiH en elders, de zogenaamde huurlingen. In BiH heeft Rusland mee de vrede opgelegd.

Russische invloed afhouden

De Baltische republieken en Polen houden de invloed van Rusland zoveel mogelijk af. Zij verschillen ook op het vlak van geschiedenis, geografie, cultuur en godsdienst met de andere landen in Zuidoost-Europa. De zichtbare aanwezigheid van de katholieke kerk in Polen en protestantse kerken in de Baltische republieken zijn een voorbeeld van verschil. Landen als Slovenië en Kroatië neigen ook meer naar het Westen dan naar Rusland. Het beleid in Polen hecht veel belang aan het lidmaatschap van NAVO en EU, maar vooral de Atlantische band met de VS is van doorslaggevende aard. De energieafhankelijkheid met Rusland wil Polen afbouwen.

Kosovo als breekpunt tussen Oost en West

De drang naar onafhankelijkheid van de meerderheid in Kosovo heeft geleid tot gewapend geweld. In 1999 kwam de NAVO om humanitaire redenen tussenbeide in het conflict. Zij liet luchtbombardementen uitvoeren op Servische doelen om het regime van Milosovic onder druk te zetten en zich terug te trekken uit het Kosovaarse moeras. Er is/was een grote minderheid van Servische orthodoxen in Kosovo. De Servisch- Orthodoxe Kerk heeft haar belangrijkste religieuze sites in het noorden van Kosovo. De invloed van de Albanese moslimmeerderheid in Kosovo was meer dan een beklemming voor de minderheden. Voor Rusland was de NAVO-tussenkomst onaanvaardbaar. Rusland wou mee de toekomst van Kosovo bepalen en bleef opteren voor diplomatie.

Op 17 februari 2008 riep de Kosovaarse regering de onafhankelijkheid uit.¹ Tot dan bleef het een provincie van Servië onder VN-mandaat. 111 landen erkenden Kosovo als onafhankelijke staat. Dat gold ook voor 23 van de 28 EU-landen. Opvallend is dat landen als Cyprus, Roemenië, Griekenland, Rusland (en uiteraard ook Servië), Kosovo, om uiteenlopende redenen, niet als staat hebben erkend. De “status van Kosovo” heeft Rusland en Servië opnieuw naar elkaar toe doen groeien. Zij vrezen voor een Kosovo binnen

¹ https://nl.wikipedia.org/wiki/Internationale_erkenning_van_de_onafhankelijkheid_van_Kosovo

een Groter Albanië. Kosovo heeft zich snel gericht op een Europees perspectief.

Keuze voor het Westen

Vanaf 2000 werd voor vele landen de “terugkeer naar Europa” en het Westen als zodanig ingezet. Dat ging zelfs zover dat veel van die landen de oorlogen in Afghanistan (2001) en vooral in Irak (2003) steunden. Zij werden het “Nieuwe Europa” genoemd, terwijl de meeste West-Europese landen die tegen de Amerikaans-Britse oorlog in Irak waren, door de VS-diplomatie smalend werden weggezet als het “Oude Europa”.

Slovenië, Bulgarije en Roemenië traden in 2004 toe tot de NAVO, Kroatië en Albanië deden dat in 2009, en Montenegro nog in 2017. De meeste andere landen van de regio zijn kandidaat om lid te worden van de EU en de NAVO. Slovenië werd EU-lid in 2004, Kroatië in 2013. Met de interne politieke verwickelingen binnen de EU is de kans klein dat er snel nieuwe EU-leden bijkomen. Servië en Montenegro staan onderaan de EU-lijst.

Nieuwe afhankelijkheden van Rusland

Naast de traditionele economische banden van Rusland met Zuidoost-Europa, vooral op vlak van energie (olie en gas), ging Rusland zich tegenover diezelfde landen assertiever opstellen op het vlak van netwerken, politieke contacten/partijen en media, vooral door de verbondenheid als Slavische volkeren. De Russische lobby in o.m. Bulgarije is groot. Bovendien duldt Rusland geen inmenging in landen als Oekraïne, Moldavië en Georgië. Geen Westerse invloed in de Russische achtertuin!

De nauwe relaties tussen Rusland enerzijds en landen zoals Bulgarije en Roemenië anderzijds verschillen van aard. Al ten tijde van de Sovjet-Unie kon Bulgarije doorgaan voor de 16de SU-republiek. De pro-Russische sentimenten blijven groot in Bulgarije. Op veiligheidsvlak heeft Roemenië altijd een aparte koers gevaren: het trad uit het Warschaupact en flirtte

soms met het Westen. Maar de band met Rusland blijft sterk door de orthodoxe cultuur en andere culturele connecties. Bulgarije en Rusland hanteren beiden het Cyrillische alfabet. Sommige landen hebben de Russische annexatie van de Krim goedgekeurd en keuren de EU-sancties tegen Rusland af. Rusland heeft ook ingezet op goede relaties met Griekenland en Cyprus. Zij blijven de pro-Russische landen binnen de EU.

Balanceren met Turkije

Tussen Rusland en Turkije heerst een haat-liefdesrelatie. De landen overleggen over de Syrische oorlog, ook al hebben beide een verschillende strategie. In de BiH-oorlog stond Turkije aan de zijde van de Bosniaks (moslims) terwijl Rusland de kant van de Serviërs koos (orthodox).

Turkije is voor zijn energie afhankelijk van Rusland en heeft een toegenomen uitwisseling van toeristen. Op het vlak van religie staan zij dan weer grotendeels tegenover elkaar: orthodox christendom versus islam. De presidenten Poetin en Erdogan hebben zich ontpopt als autoritaire leiders met een passend regime. Sommigen noemen hen de “Tsaar” en de “Sultan”. De twee presidenten hebben hun relatie sterk gepersonaliseerd. Zij staan schouder aan schouder in hun aversie tegen het Westerse liberale model van rechtstaat, vrije media en een pluralistische burgersamenleving.

Net als Rusland ligt Turkije grotendeels in Azië. Turkije is lid van de NAVO sinds 1952 en heeft tactische Amerikaanse kernwapens op zijn grondgebied. Een mogelijk EU-lidmaatschap van Turkije blijft een twistpunt, de onderhandelingen erover werden stopgezet. De EU hamert bij Turkije op een aantal politieke criteria, zoals vrije en correcte verkiezingen, scheiding van de machten, een onafhankelijk juridisch systeem, vrijheid van meningsuiting, een vrije burgersamenleving, rechten van de minderheden en geen doodstraf. De EU en Turkije hebben elkaar

wel (moeten) vinden op het vlak van migratie. Turkije vangt ongeveer 3 miljoen Syrische vluchtelingen op in ruil voor 3 miljard euro² van de EU. Ondanks de vele verschillen blijven Turkije en Rusland goede maatjes: zij hebben geleerd te leven met verschillen.

Militaire verhoudingen

De Russische militaire aanwezigheid in het Zwarte Zeegebied is toegenomen, mede door de annexatie van de Krim waar de Russen een zeevloot hebben in Sebastopol. Ook de directe betrokkenheid in de Syrische oorlog heeft de Russische militaire betekenis aangezwengeld. In 2015 gaf Rusland meer dan 4% van zijn bnp uit aan wapens.

Het land blijft, en terecht, protesteren tegen de verdere uitbreiding van de NAVO en heeft daarom zijn banden met Servië versterkt. Rusland heeft “veiligheidsantennes” in de meeste landen van Zuidoost-Europa.

Rusland blijft meester op het vlak van “informatie-oorlogsvoering” - de “bewapening van de informatie”. Het voert cyberattacks uit tegen kritische infrastructuur. Dat gaat gepaard met een beleid van desinformatie. Het werken met dubbelagenten en infiltratie in buitenlandse veiligheidsdiensten blijft ondertussen een gekende tactiek.

Ideeën en cultuur als wapen

Het Rusland van Poetin heeft een sterke aantrekkingskracht bij oosters-orthodoxe meerderheden (Servië, Bulgarije, Griekenland, Republika Srpska in BiH, Macedonië en het Griekse deel van Cyprus). 2/3 van de bevolkingen uit deze landen zien Rusland als een sterke vriend en goede buur. Van Banja Luka in BiH tot en met Nicosia op Grieks Cyprus pleiten politici en opiniemakers voor een sterke relatie met Rusland. Deze landen beseffen minder dat ze daarmee ook beïnvloed worden door de “zachte dwang” van de Russische leiders. Rusland is in staat gebleken om het “bewapenen” van

² http://europa.eu/rapid/press-release_IP-15-6162_nl.htm

ideeën, cultuur en informatie en dat alles (of toch veel) naar hun hand te zetten.

Wat leeft er onder de Russische bevolking? Herinneringen als groot slachtoffer tijdens de Tweede Wereldoorlog worden opnieuw opgehaald. De afkeer van het nazisme, het anti-amerikanisme en de angst voor de islam blijven meespelen in de gedachten van de politieke leiders en hun bevolking.

Rusland blijft inzetten op symbolische banden met Zuidoost-Europa: gedeelde geschiedenis, religieuze connecties, culturele en taalaffiniteiten met de zuiderse Slaven, het delen van menselijke contacten, emoties en angsten.

In breder Europees verband, maar niet in het minst in Centraal-Europa en Zuidoost-Europa, leeft er een toegenomen populisme dat zich uit in gevoel voor tradities, nationalisme, het verwerpen van verscheidenheid, een angst voor verschillen en in sommige gevallen xenofobie en antisemitisme.

Impact van de Russisch-Orthodoxe Kerk neemt toe

Met de val van het communisme en het uiteenvallen van de Sovjet-Unie is de impact van de Russisch-Orthodoxe Kerk in Rusland (ROK) en in het nabije buitenland toegenomen. De leiding van de ROK werkt nauw samen met de staatsdiplomatie en -instellingen. De band met o.m. de zusterkerken in Bulgarije en Servië werden versterkt. Orthodoxe kerkleiders en politici uit landen als Bulgarije bewieroken elkaar als beschermers van het nationalisme waar kerk en staat nauw samengaan. Patriarch Kirill, geen onbekende voor Pax Christi International³, gaat ervan uit dat godsdienst (lees ROK) de relaties met de staat kunnen verdiepen. Politiek en kerkelijke leiders trekken samen op tegen Westerse invloeden, vooral op

³ Sinds 1974 had Pax Christi International geregeld gesprekken met de leiding van de Russisch-Orthodoxe Kerk. De laatste gesprekken stonden onder leiding van metropoliet Kirill, de latere patriarch.

het vlak van seksuele normen en waarden. Politiek en kerk trekken ook samen op naar de Russische presidentsverkiezingen van 2018.

Nood aan nieuw overleg

Zowel in Centraal-Europa, Rusland als in Zuidoost-Europa is er dringend nood aan nieuw overleg en discussie van Pax Christi International met vertegenwoordigers van de burgersamenlevingen in die landen. Pax Christi International heeft er lidorganisaties. In 2018/19 zal Pax Christi International er een nieuwe regionale consulatie organiseren.

Brussel, 6 september 2017

Paul Lansu
Senior Policy Advisor